

Ліцей № 21 міста Житомира

5 клас
НУШ

Розвиток емоційного інтелекту учнів в умовах інтегрованого навчання на уроках літератури та етики

Навчально-методичний
посібник

Житомир – 2024

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ I	6
Емоційний інтелект як складова успішної самореалізації особистості	
1.1. Зміст феномена «емоційний інтелект». Аналіз останніх досліджень і публікацій	6
1.2. Емоційно-етична компетентність педагога як важлива складова сучасної освіти	8
Розділ II	9
Система роботи з розвитку емоційного інтелекту учнів 5 класу НУШ як шлях формування ключових компетентностей	
2.1. Аналіз модельних програм з етики, української літератури та зарубіжної літератури щодо розвитку емоційного інтелекту.....	9
2.2. Розвиток емоційного інтелекту учнів 5 класу на уроках етики, української та зарубіжної літератури. Форми і методи роботи.....	12
Висновки.....	31
Список використаних джерел.....	32
Додатки.....	33

ВСТУП

*Емоції керують нашим світом. Світ здається
яскравим, коли ми щасливі, похмурим, коли нам сумно.*
Ірвін Девід Ялом

*Вчитимемо дитину думати, відкриємо
перед нею першоджерело думки – навколишній світ.
Дамо їй найбільшу людську радість – радість пізнання!*
Василь Сухомлинський

Основою будь-якого суспільного прогресу у світі є освіта. Цей висновок узгоджується із загальносвітовими та європейськими тенденціями розвитку сучасного суспільства, у якому освіта стає однією із пріоритетних галузей економіки.

У 2016 році, коли народжувалася реформа НУШ, уперше за всю історію української освіти на рівні політичних документів прозвучала ідея дитиноцентризму, тобто фокус освіти на дитині. Також тоді вперше в процесі цілісного розвитку дитини акцентували увагу на її добробуті, що передбачає і добру академічну успішність, і подальшу реалізацію в професії, і здоров'я. Поруч із цим, у моделі наскрізних компетентностей НУШ (визначені «Рекомендаціями Європейського парламенту та Ради Європи»), з'явився і соціально-емоційний компонент (серед наскрізних умінь).

Коли Україна у 2014 році зіткнулася з війною, стан стресу, невизначеності, виклики, що були в разі підсилені після повномасштабного вторгнення, відобразилися на освіті. На думку багатьох освітян, розвинені соціально-емоційні навички – це передумова подолання викликів травми, стресу, відчуття невпевненості в майбутньому, які наявні й у дорослих, і в дітей.

Актуальність дослідження.

Спочатку пандемія, а тепер війна стали випробуванням на міцність як для цілих держав, так і для родин та кожної окремо взятої особистості. Є люди, які проживають складні періоди значно легше, адже мають величезну перевагу — добре розвинені **м'які навички (навички ХХІ ст.)**. Саме завдяки soft skills адаптація до труднощів не висмоктує життєву енергію й проходить без психологічних потрясінь. М'які навички допомагають досягти успіху в будь-якій сфері життя, передбачають високі комунікаційні здібності та самоорганізацію, вміння довгострокового планування, командну роботу.

У Концепції НУШ звернуто особливу увагу на формування в учнів загальнолюдських цінностей: «Пріоритетного значення в розбудові нової школи набуває **завдання формувати в учнів систему загальнолюдських цінностей – морально-етичних** (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» [11].

Серед наскрізних вмінь учнів НУШ є такі, як:

- уміння вирішувати проблеми,
- оцінювати ризики та приймати рішення,
- **уміння конструктивно керувати емоціями,**
- **застосовувати емоційний інтелект,**
- здатність співпрацювати в команді [11].

Андреас Шляйхер, директор Директорату освіти та навичок і радник генсекретаря ОЕСР, засновник PISA і ДоСЕН, вважає, що «в моменти змін, невизначеності, травми, **соціально-емоційні навички** особливо важливі, можливо, ще важливіші за традиційні навички. Знайти орієнтири, бути ефективними, мати силу волі й мобілізувати свої когнітивні, соціально-емоційні ресурси – такі речі в момент кризи дуже важливі. І для юних українок та українців, як і для їхніх однолітків у інших країнах, **школа – одне з найбільш певних,**

надійних місць. Вони сприймають це як стабільність: кожен день їх чекає школа і вчительство. У часи пандемії ця певність була зруйнована, особливо в молодшій школі. А для України ця нова реальність триває довше й **посилена надзвичайними обставинами повномасштабної війни**». [6].

У часи війни для українського суспільства соціально-емоційна освіта дітей та підлітків стала особливо актуальною. Якщо заклад освіти хоче виховати щасливих, повних турботи і співпереживання громадян, які будуть задоволеними життям, потрібно замислитись над тим, а як, де і коли потрібно формувати м'які навички соціально-емоційного та етичного виховання.

Мета роботи:

- з'ясувати можливості реалізації соціально-емоційного та етичного навчання на уроках етики та літератури (української та зарубіжної) в сучасних умовах;
- продемонструвати на прикладах способи формування м'яких навичок soft skills учнів 5 класу НУШ, зокрема емоційного інтелекту, в умовах інтегрованого навчання.

Завдання роботи:

- визначити сутність і специфіку формування емоційного інтелекту в учнів;
- проаналізувати стан вивчення питання формування м'яких навичок в НУШ;
- з'ясувати взаємозв'язки у змісті модельних навчальних програм для учнів 5-х класів з етики, української та зарубіжної літератур щодо формування емоційного інтелекту;
- визначити систему роботи з розвитку емоційного інтелекту в учнів 5-х класів Ліцею №21 м.Житомира.

Для вирішення теоретичних і практичних завдань у посібнику розкриваються такі положення.

У *вступі* обґрунтовано вибір та актуальність теми роботи, визначено рівень її наукового опрацювання, сформовано її мету, завдання.

У *першому розділі* – «Емоційний інтелект як складова успішної самореалізації особистості» - проведено аналіз вивчення поняття «емоційний інтелект», проаналізовано особливості сучасної середньої освіти в Україні в умовах воєнного стану.

Другий розділ – «Система роботи з розвитку емоційного інтелекту учнів 5 класу НУШ як шлях формування ключових компетентностей» – присвячено дослідженню змістових ліній у програмах з етики та літератури для 5-го класу НУШ, а саме системі роботи з формування емоційного інтелекту учнів.

У *висновках* підведено підсумки міркувань та наявного досвіду роботи з формування емоційного інтелекту учнів 5 класу НУШ.

У *списку використаних джерел* перераховано назви 15 найменувань, де висвітлюється питання розвитку й формування емоційного інтелекту.

У додатках наводяться приклади інтегрованих, інтерактивних ігор та завдань з розвитку емоційного інтелекту, а також ілюстрованих дидактичних матеріалів з досвіду роботи вчителів Ліцею № 21 м. Житомира.

РОЗДІЛ І

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА УСПІШНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Зміст феномена «емоційний інтелект». Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сьогодні вже немає сумніву в тому, що людина, яка не просто професіонал у певній галузі, а яка здатна постійно навчатися, легко комунікувати з іншими людьми, долати стрес і бути лідером групи людей, ставитися позитивно до життя, є більш пристосованою до діяльності в непередбачуваних умовах і є більш успішною. Саме така людина з високим емоційним інтелектом є бажаним працівником різних підприємств, і саме такого випускника школи очікує реформа НУШ.

Українська дослідниця А. Чернявська у своїй науковій статті «Емоційний інтелект - запорука успішного навчання» зазначає, що «емоційний інтелект є динамічним інтегральним психологічним утворенням, що зумовлює успішність міжособистісної взаємодії, адекватну самооцінку, позитивне мислення, а також лідерські здібності, що ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати» [15, с. 137].

Термін «емоційний інтелект» уперше запровадили Пітер Селові та Джон Меєр у 1990 р. Під емоційним інтелектом вони розуміють комплекс індивідуальних здатностей чи рис, які відповідають за те, наскільки вплив емоційних явищ виявиться конструктивним чи деструктивним для поведінки людини. На їхню думку, емоційний інтелект містить:

- 1) сприйняття та вираження емоцій;
- 2) розуміння емоцій, саморегуляцію та регуляцію емоційних явищ інших людей;
- 3) використання емоційних явищ у творчому мисленні, гнучкому плануванні, перенесенні уваги та мотивація.

У 1990 році Керолін Саарні запровадила в контексті психології розвитку поняття емоційної компетентності, яка являє собою набір з 8 видів здібностей чи вмінь:

- 1) усвідомлення власних емоційних станів;
- 2) здатність розрізняти емоції інших людей;
- 3) здатність використовувати словник емоцій і форми вираження, прийняті в цій культурі, а на більш зрілих стадіях - здатність засвоювати культурні сценарії та зв'язувати емоції з соціальними ролями;
- 4) здатність емпатичного включення в переживання інших людей;
- 5) здатність віддавати собі звіт у тому, що внутрішній емоційний стан не обов'язково відповідає зовнішньому вираженню як у самого індивіда, так і в інших людей, а на більш зрілих стадіях - здатність розуміти, як вираження власних емоцій впливає на інших та враховувати це у власній поведінці;
- 6) здатність справлятися із негативними переживаннями, використовуючи стратегії саморегуляції, які мінімізують інтенсивність та тривалість таких переживань;
- 7) усвідомлення того, що структура чи характер взаємовідносин значною мірою визначається тим, як емоції виражаються у взаємовідносинах;
- 8) здатність бути емоційно адекватним, тобто приймати власні емоції, якими би унікальними вони не були, та відповідати власним уявленням про бажаний емоційний баланс [15, с. 136-137].

Широку популярність поняття «емоційний інтелект» набуло завдяки науковому журналісту та психологу Д. Гоулману, чия книга «Емоційний Інтелект» викликала надзвичайний резонанс у світовій психології та педагогіці в 1995 р. У своїй праці Д. Гоулман наводить багато прикладів, які наочно демонструють важливість розуміння людиною власних емоцій та емоцій інших людей, а також уміння контролювати свої почуття і будувати стосунки з людьми. У результаті аналізу цих прикладів Д. Гоулман визначає емоційний інтелект як здатність людини усвідомлювати свої емоції та емоції інших, щоб добре керувати ними

наодинці із самим собою та в процесі взаємодії з іншими людьми [4].

Теорія емоційного інтелекту спростовує одну з головних ідей ХХ ст. про те, що для успіху немає місця емоціям на роботі. Д. Гоулман доводить, що найбільш успішні у своїй діяльності ті люди, які вміло поєднують розум і почуття. Саме люди з високим емоційним інтелектом швидше ухвалюють рішення, ефективніше діють у критичних ситуаціях, краще керують своїми підлеглими, що, відповідно, сприяє їхньому кар'єрному зростанню [4].

Зрозуміло, що **розвиток емоційного інтелекту в молодого покоління у ХХІ столітті** стає однією з головних задач системи освіти, а втім, щоб реалізувати цю задачу, важливо, аби **педагоги** мали певну сукупність теоретичних і практичних знань з питання розвитку емоційного інтелекту в освітньому середовищі.

На думку **Деніеля Гоулмана**, поняття «емоційний інтелект» містить **5 компонентів**.

1. *Самосвідомість* — здатність людини правильно розуміти власні емоції та мотивацію, оцінювати свої слабкі та сильні сторони, визначати мету та життєві цінності.

2. *Саморегуляція* - здатність контролювати власні емоції. Коли людина стає більш обізнаною щодо значущості своїх емоцій у певних ситуаціях, вона дозволяє собі правильно управляти ними.

3. *Мотивація* - здатність прагнути мети заради самого факту її досягнення.

4. *Емпатія* - здатність розуміти емоції людей, що тебе оточують, а також співпереживати іншим людям. Саме завдяки багатьом експертам у цій галузі емпатія стала розглядатися як одна з найважливіших навичок емоційного інтелекту, що дозволяють нам спілкуватися з людьми й передбачити їхні емоційні зміни.

5. *Соціальні навички* - здатність вибудовувати стосунки з людьми та спрямовувати їхню поведінку в бажаному напрямі [4, с. 93-94].

Д. Гоулман дотримується точки зору, що ЕІ можна і треба розвивати. Підтвердженням цієї точки зору є той факт, що нервові шляхи мозку продовжують розвиватися аж до середини людського життя, тому **розвиток емоційних можливостей може продовжуватися від трьох до двадцяти років**. Прихильники розвитку емоційного інтелекту стверджують, що **в школі потрібно проводити спеціальне навчання, спрямоване на розвиток емоційної компетентності**.

У статті “Школа емоційного інтелекту” **О. Остапчук** розкриває психологічні чинники, що **сприяють виникненню позитивних емоцій**. Сюди відносяться: відчуття захищеності, сміливості, довіри, спокою і радості. **Почуття захищеності** породжується розумінням свободи як можливості вільно висловлювати думки, дотримуватися мудрих учинків. **Сміливість** - це вміння ухвалювати неординарні рішення, вільно висловлювати думки щодо життєвих ситуацій. **Довіра** виникає через можливість вільно звертатися до педагогів з різноманітними пропозиціями, через щирість та повагу у спілкуванні, доброту без слабкості. **Спокій** - це відсутність стресових ситуацій, відсутність приниження учнів через незнання або неправильну відповідь та присутність комфортної атмосфери в класі. **Почуття радості** створюється затишними умовами перебування учнів у школі, задоволенням від особистого зростання та досягнень класу, школи, ласкавістю в спілкуванні з педагогами та батьками» [7, с. 25-26].

Отже, емоційний інтелект слід розглядати інтегровано, не відриваючи від інших знань, умінь, навичок та здібностей, що необхідні кожній особистості.

Самосвідомість	Емоційний інтелект
Саморегуляція	
Мотивація	
Емпатія	
Соціальні навички	

1.2. Емоційно-етична компетентність педагога як важлива складова сучасної освіти

Сучасні умови життя в інформаційному суспільстві, воєнний стан в Україні зумовили постановку питань, пов'язаних із соціально-емоційною освітою учнів. Освіта інформаційного суспільства покликана **виховувати емоційну стійкість**, допомогти учням стати більш свідомими, відповідальними, умотивованими, готовими діяти в різних непередбачених умовах, долати стрес та налагоджувати стосунки з іншими членами колективу.

У сучасному світі самоконтроль, саморегуляція та емпатія стають важливим складником стабільного та щасливого суспільства. Якщо класична освіта на перше місце висувала розвиток логічного інтелекту та раціонального, навіть лінійного мислення, то вже наприкінці XX - початку XXI століття головним у системі освіти було визначено **формування соціально-емоційних навичок учнів**, а термін «емоційний інтелект» та його неформальне скорочення EQ (менш поширеним є скорочення - EI) стало відомим у різних куточках планети.

Заклади загальної середньої освіти мають можливість допомогти учням досягти вищезазначеного успіху, за умови гармонійного розвитку дітей, підтримуючи не тільки академічний, але й соціально-емоційний розвиток шляхом партнерської взаємодії всіх учасників освітньої діяльності та послідовної і системної виховної роботи в школі. В освітній реформі «**Нова українська школа**» особливу увагу приділено розвитку емоційного інтелекту учнів, адже саме це сприяє розумінню власних емоцій та емоцій інших людей, формуванню здорових стосунків у суспільстві, стресостійкості учнів, навчанню на власному досвіді, позитивному мисленню та відкритості до змін [11].

Отже, **важливе значення набуває рівень емоційно-етичної компетентності педагога**, адже не підлягає сумніву те, що тільки педагог з розвинутим емоційним і соціальним інтелектом може сприяти формуванню соціально-емоційного середовища в закладі освіти для учнів. У професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти» зазначено, що **емоційно-етична компетентність педагога** складається зі здатності усвідомлювати особисті відчуття і почуття, управляти власними емоційними станами, здатність до усвідомленої, конструктивної та екологічної взаємодії з учасниками освітнього процесу [13].

Важливо ставити собі запитання: ми займаємося освітою розуму, серця та рук чи навчаємо дітей усвідомленості, співпереживання, залученості? Часто в пріоритетах шкіл стоять вивчення математики, фізики, мови. Звісно, ці предмети важливі для побудови кар'єри наших дітей, але крім них є багато іншого, не менш важливого.

Вміння спілкуватись одне з одним, співпрацювати й **розуміти свій поточний емоційний стан** – ці навички не менш важливі. І вони важливі як для професійного, так і особистого життя людини, для нашого спільного життя в громадах.

Тому важливо зрозуміти для себе, що важливо для людей у XXI столітті, і почати навчати дітей, виставляючи в пріоритет саме ті навички й компетентності.

Потрібно збалансовувати між собою навчання математики і співпереживання, інших предметів і залученості.

Розвиток емоційного інтелекту українських школярів має далекоглядні перспективи підготовки молодого покоління жити та діяти в глобалізованому світі, світі технологій та нових комунікативних зв'язків усього людства. Від того, наскільки успішним буде процес особистісно зорієнтованих підходів до учнів у ЗЗСО, залежить як майбутнє кожної окремої дитини, так і майбутнє нашого суспільства.

Усвідомлювати

Управляти

Взаємодіяти

Розділ 2

СИСТЕМА РОБОТИ З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ 5 КЛАСУ НУШ ЯК ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

2.1. Аналіз модельних програм з етики, української літератури та зарубіжної літератури щодо розвитку емоційного інтелекту

Сучасний світ складний. Дитині недостатньо дати лише знання. Ще важливо навчити користуватися ними. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці. Нова українська школа працює на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму. Як зазначено у Концепції НУШ, «найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. Нова українська школа має формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством» [11].

Серед предметів для учнів 5 класу НУШ можна назвати такі, що особливо сприяють розвитку емоційного інтелекту. Це етика, українська і зарубіжна література. Проаналізуємо змістові компоненти модельних програм названих предметів щодо означеного питання (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Змістові компоненти модельних програм з етики, української та зарубіжної літератури
для 5 класу НУШ**

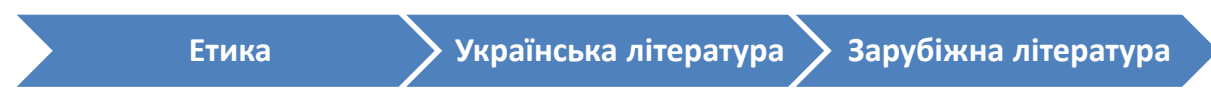
Змістові компоненти програм щодо розвитку емоційного інтелекту	Етика (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю.) [12]	Українська література (автори: Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.) [1]	Зарубіжна література (автори Ніколенко О.М., Ісаєва О.О., Клименко Ж.В., Мацевко-Бекерська Л.В., Юлдашева Л.П., Рудніцька Н.П., Туряниця В. Г., Тіхоненко С.О., Вітко М.І., Джангобекова Т.А.) [9]
Сутність навчального предмету	Етика сприяє усвідомленню учнем/ученицею важливих аспектів людських взаємовідносин у родині, найближчому оточенні, колективі, спільноті, у різних ситуаціях реального життя, дає можливість зрозуміти суть і природу духовних цінностей , їх роль у здійсненні кожною людиною морального	Українська література є невід'ємною складовою формування гуманістичного світогляду сучасної особистості, потужним носієм ідентичності нації , її генетичного коду, тому в контексті національного самоусвідомлення й самоствердження її роль незаперечна й важлива .	У процесі вивчення зарубіжної літератури учні мають змогу відкрити інші країни та культури крізь призму художніх творів, заглибитися у світ людських почуттів та стосунків , краще розуміти себе та інших, цінувати «своє» (рідне, національне) і поважати «чуже» (значуще для розвитку власної особистості та української нації).

	вибору, розв'язанні життєвих проблем.		
Мета навчання	Розвиток доброчесної, відповідальної та виваженої поведінки, що відповідає моральним цінностям і орієнтирам особистості, формування в учня/учениці навичок гармонійної соціальної і міжособистісної взаємодії та спілкування, морального ставлення до інших.	Розвиток і формування грамотного, естетично розвинутого і творчого читача з гуманістичним світоглядом, який володіє українською мовою, читає інформаційні та художні тексти зادля духовного, культурного та національного самовираження, для збагачення емоційного досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтирів і ставлень.	Сформувати гуманістичний світогляд і національну свідомість на основі громадянських пріоритетів і толерантності до інших народів, рас, національностей.
Завдання предмета	- Відповідально ставитись до власної поведінки у спілкуванні з оточуючими, уникати факторів ризику для власного і суспільного життя, добробуту; - будувати гармонійні взаємини з оточуючими на основі моральних цінностей, - приймати обґрунтовані рішення для налагодження стосунків з іншими і добробуту, - аналізувати й оцінювати себе, власну поведінку і поведінку та вчинки інших людей, контролювати та регулювати свої почуття та емоції.	- Формувати уміння визначати національну своєрідність та загальнолюдську значущість творів класичної та сучасної української літератури; - відпрацьовувати комунікативні уміння, образне, логічне та критичне мислення, культуру полеміки.	- Розвивати високі моральні якості школярів, їхні ціннісні орієнтації, ставлення, емоційно-чуттєву сферу особистості; - виховувати в учнів патріотизм, повагу до національних традицій і різних культур, толерантне ставлення до «інакшості», до відмінного від власного погляду.
Структура програми для учнів 5	Поступальний рух дитини від особистісного виміру	Курс структуровано за такими взаємопов'язаними	Побудова курсу здійснюється на основі проблемно-

класу	внутрішнього світу до гармонійної взаємодії з іншими і взаємин у спільноті та суспільстві в цілому. У 5 класі починається розгляд важливих етичних категорій: особистість, мораль, гідність, честь тощо. 1. «Унікальність і неповторність людини». 2. «Спілкування у житті людини». 3. «Світ людських емоцій та почуттів». 4. «Життєвий поступ людини».	тематично-проблемними розділами: 1. «Мистецький спадок нащадкам». 2. «Малює світ поезія». 3. «Від казки до книги буття»;	тематичного і жанрового підходів: 1. «Скарбниця народних казок». 2. «Літературні казки світу». 3. «Слухаємо голоси природи». 4. «Сила творчої уяви». 5. «У вирі захопливих пригод».
Види діяльності учнів 5 класу	- Пошукові завдання: пошук учнями інформації в різних джерелах, систематизація, оцінювання якості та достовірності інформації; - творчі завдання: створення, синтез, розв'язання проблем і ситуацій на основі набутих знань і вмінь, оцінка прикладів власної поведінки та поведінки інших людей відповідно до моральних вимог і правил, моделювання ситуацій та діалогів морально-етичного змісту та визначення шляхів їх розв'язання; - відкриті та спірні запитання: стимулювання висловлення учнями власних суджень щодо певних вчинків, поведінкових моделей; - індивідуальні/групові проекти: планування	Більшість орієнтовних видів навчальної діяльності відображає синергетичний підхід до освітнього процесу, коли виконання завдань підсилюють ефект навчання та ґрунтуються на конструюванні знань, а не на їх відтворенні, що демонструє засади партнерства та дитиноцентризму в освітньому процесі: - рольові ігри, - «Знайди спільне», - «Запитання до тексту», - «Оживи світлини», - випереджувальні завдання, - робота в групах, - карта розуму, - дослідження-порівняння явищ.	I. Взаємодія з іншими особами усно, сприймання і використання інформації у різних комунікативних ситуаціях. II. Аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів. III. Висловлювання думок, почуттів, ставлень, письмова взаємодія з іншими особами, зокрема в цифровому середовищі. IV. Дослідження літературних і мовних явищ, читацької діяльності та індивідуального мовлення.

	власної діяльності та планування співпраці з іншими у проєкті.		
--	--	--	--

Отже, можна зробити висновок, що й етика, й література сприяють **усвідомленню** учнем/ученицею важливих аспектів **людських взаємовідносин** у родині, найближчому оточенні, колективі, спільноті, у різних ситуаціях реального життя, дає можливість зрозуміти суть і природу **духовних цінностей**, їх роль у здійсненні кожною людиною **морального вибору**, розв'язанні **життєвих проблем**. Якщо на уроках етики учні опановують теоретичні і практичні засади моральних понять, то на уроках української і зарубіжної літератури на основі художніх творів можна спостерігати прояв моральних цінностей протягом історії людства.

2.2. Розвиток емоційного інтелекту учнів 5 класу на уроках етики, української та зарубіжної літератури. Форми і методи роботи

Важливим складником методики виховання емоційного інтелекту учнів є **активне навчання через практичну діяльність**. Стратегії та методи такої діяльності передбачають активну участь здобувачів освіти в процесі засвоєння матеріалу, а не його пасивне й статичне поживання. Активне навчання має такі складники:

- колективне навчання (групові проєкти, обговорення, ініційовані учнями й ученицями);
- творче вираження (мистецькі завдання, інсценізація, індивідуальні проєкти).

Активне навчання дає дітям можливість безпосередньо, на практиці пробувати й досліджувати те, що вони вивчають за програмою, а також брати участь у практичних вправах.

У підлітків відбувається розширення спектра емоцій та збільшення параметрів визначення власних емоційних станів.

Нині для українських педагогів питання розвитку емоційного інтелекту учнів є таким, що досліджується і вивчається. Але в наш час дуже важливо й актуально розвивати емоційну сферу учнів в освітньому процесі усіма доступними способами.

Важливими для розвитку емоційного інтелекту підлітків є насамперед **створення певних педагогічних умов**. **І. Василівський** у своєму дослідженні згадує визначені Національним центром шкільного клімату США педагогічні умови, виміри та показники соціально-емоційного зростання учнів, які також можна взяти на озброєння і школам інших країн світу, зокрема України [3, с. 140-142].

Керуванню емоціями допоможе система вправ:

1. *Розвиток позитивного мислення.* Позитивне мислення - це ключовий елемент емоційного інтелекту. Без нього буде важко розвинути власний емоційний інтелект, навчитися керувати власними емоціями, і вже тим паче розвивати соціальний інтелект та навчитися керувати емоціями інших людей, розвивати емоційний та соціальний інтелект учнів. Щоб розвинути позитивне мислення буде достатньо виконувати щодня такі дві вправи:

а) фіксувати всі негативні думки, що виникають протягом дня (можна робити рисочки в маленькому блокноті щоразу, як фіксується негативна думка);

б) змінювати думку, розширюючи речення завдяки сполучнику «але» (наприклад, «Кожен день змушений/а вставати дуже рано, щоб іти на роботу, але в мене є улюблена робота, і я цим задоволений/а»).

2. *Навички керування змінами.* Невід'ємною частиною емоційного інтелекту є розуміння та керування емоціями, що приходять зі змінами. Щоб бути готовим до неочікуваних змін, необхідно щось у своєму житті чи професійній діяльності змінювати самотужки. Не чекайте,

коли вам уже тицьнуть пальцем на те, що необхідно змінити, а самі змінюйте (зміни починаються тоді, коли ви проявляєте зацікавленість).

3. *Розвиток сміливості.* Бути сміливим, це не означає - не боятися, це вміння діяти попри страх, уміння визначати, коли ситуація дійсно загрозлива, а коли такою видається. Розвиток сміливості можливий при вмінні керувати страхом та мислити позитивно.

4. *Розвиток терплячості.* Терплячість допомагає чекати, спостерігати й не витрачати енергію марно. Розвинута терплячість допомагає знизити ризики стресу, а також обрати слушний момент, щоб розпочати діяти. Найбільш успішні люди ті, які вміють терпляче спостерігати за ситуацією і не починають діяти, доки не отримають повної інформації.

5. *Уміння робити свідомий вибір та несення відповідальності за нього.*

6. *Вибудовування впевненості.* Розуміти, як емоції можуть вплинути на ваш вибір, і не ухвалювати рішення тоді, коли ви розгнівані або пригнічені.

7. *Установлення кордонів та обмежень,* які є для нас межами наших емоційних спроможностей щодо емоційних потреб та запитів інших людей. Емоційні кордони дозволяють нам захистити себе, не потрапити в полон чужих емоцій (нічого спільного з байдужістю немає) та не стати жертвою емоційної маніпуляції [14].

Отже, емоційні стани, які ми відчуваємо, покликані захистити наші інтереси, підготувати організм до конкретних дій. Емоційний інтелект - це вміння людини насамперед усвідомлювати власні емоції, співвідносити їх із ситуаціями, які викликали ці емоції, та обирати найбільш ефективну поведінку, тобто співпрацювати з власними емоціями, а не потурати ним.

Розглянемо в системі зміст програм з етики, української та зарубіжної літератури з погляду формування емоційного інтелекту в учнів. Умовно можна визначити етапи роботи щодо розвитку певних компонентів емоційного інтелекту (за Д.Гоулманом) в учнів 5-х класів НУШ, спираючись на зміст програмового матеріалу протягом навчального року (див. таблицю 2).

Таблиця 2

**Система роботи
з розвитку емоційного інтелекту учнів 5 класу НУШ
на уроках етики та літератури
(розподіл програмового матеріалу відповідно до компонентів,
визначених Д.Гоулманом):**

	Етика	Українська література	Зарубіжна література
САМОСВІДОМІСТЬ і САМОРЕГУЛЯЦІЯ (здатність правильно розуміти та контролювати власні емоції, визначати життєві цінності)			
Програмовий матеріал	ВСТУП. Мораль. Етика. Моральні цінності суспільства – життєві орієнтири людини. Моральні взаємини й спілкування людей. Золоте правило моралі. Моральне зростання людини: чому важливо пізнавати та оцінювати себе.	ВСТУП. Види мистецтва. Художня література як мистецтво слова. Образне слово – першоелемент літератури.	ВСТУП. Роль книжки в третьому тисячолітті. Роль книги та читання художньої літератури для формування гармонійної особистості. Види читання в цифрову епоху. Паперові та електронні книги.

Види діяльності учнів	Обговорення та дискусії (орієнтовні теми): Що є життєвими орієнтирами людини; Як можна пізнавати себе; Чому важливо оцінювати себе.	Розуміє значення і роль художнього слова в житті людини , називає види мистецтва, відрізняє художню творчість від інших видів діяльності людини; формулює висновки відповідно до поставленого завдання на основі аналізу опрацьованого тексту.	Характеризує, обговорює порушені в художньому тексті/медіатексті теми й проблеми читання; проскує власний або відомий життєвий досвід на порушені в тексті проблеми ; висловлює в усній формі власні думки, почуття і враження, викликані прочитаними раніше творами зарубіжної літератури.
Програмовий матеріал	РОЗДІЛ 1. УНІКАЛЬНІСТЬ І НЕПОВТОРНІСТЬ ЛЮДИНИ Індивідуальність людини. Формування особистості. Цінність людського життя. Гідність людини Людські чесноти. Роль світогляду в становленні особистості. Потреби, бажання, інтереси людини	РОЗДІЛ 1. МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ ТЕМА 1. НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ Початок словесного мистецтва. Міфи та легенди. Первісні уявлення людини про світ, добро і зло та їхня роль у житті людини. Народні перекази. Фольклор. Обов'язкові для вивчення твори: «Про зоряний Віз», «Берегиня», «Чому пес живе коло людини?», «Неопалима купина», «Сила рідної землі», «Як виникли Карпати». «Прийом у запорожців», «Про запорожців», «Як Сірко переміг татар». ТЕМА 2. ВЕЛИКЕ ДИВО КАЗКИ Народна казка. Літературна казка. Обов'язкові для вивчення твори: «Вовк і чапля», «Лисиця та рак», «Цар лев», «Як їжак і заєць бігали наввипередки» (2 твори на вибір учителя). «Мудра дівчина», «Про правду і кривду», «Лінива дівчина», «Про гору, що	Розділ 1. СКАРБНИЦЯ НАРОДНИХ КАЗОК Казки народів світу: різновиди, ознаки, загальнолюдські ідеали та національна самобутність. Обов'язкові для вивчення твори: Індійська народна казка «Фарбований шакал». (Викриття в образах тварин негативних людських якостей) Японська народна казка «Момотаро, або Хлопчик-Персик». (Теми дружби, сміливості, зв'язку з природою в казці) Брати Якоб (1785-1863) і Вільгельм (1786-1859) Грімм. «Пані Метелиця». (Утвердження у творі доброти, працьовитості, Справедливості) Розділ 2. ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ СВІТУ Літературна казка та її ознаки. Обов'язкові для вивчення твори: Ганс Крістіан Андерсен (1805–1875). «Снігова королева». (Боротьба добра і зла в

		верхом сягала неба», «Ох», «Летючий корабель», «Яйце-райце» (4 твори на вибір учителя). Іван Франко. «Фарбований Лис». Василь Королів-Старий «Мавка-Вербинка». Василь Симоненко. «Цар Плаксій та Лоскотон». Олександр Олесь. «Микита Кожум'яка».	казці. Утвердження дружби та вірності) Оскар Уайльд (1854–1900). «Хлопчик-Зірка». (Шлях Хлопчика Зірки від егоїзму й байдужості до відкриття в собі любові й милосердя) Роальд Дал (1916–1990). «Чарлі і шоколадна фабрика». (Доброта, щирість і наполегливість головного героя. Зображення родинних стосунків у творі. Вади й небезпеки сучасного світу. Утвердження співчуття, милосердя, взаємодопомоги, відповідальності, морального вибору)
Види діяльності учнів	Пошукові завдання: з'ясування значення понять «індивідуальність», «унікальність», «особистість», «гідність», «чеснота», «світогляд», «потреба» у різних джерелах. Обговорення та дискусії (орієнтовні теми): Як я розумію унікальність та неповторність кожної людини; Чому життя і гідність людини є найвищою цінністю в сучасному світі; Чи значить: інший – гірший; Як я можу проявляти своє ставлення до людей з особливими потребами. Проекти (індивідуальні/групові): Людська різноманітність – ресурс суспільства; Відмінності між потребами та бажаннями; Як я можу реалізувати свої інтереси	Характеризує персонажів, ураховуючи їх емоційний стан, поведінку та вчинки, виявляючи толерантність; виявляє і відтворює прихований зміст прислів'їв та приказок, розрізняючи невербальні засоби (інтонацію, силу голосу, логічні наголоси, темп, паузи, міміку, жести, пози), використані для передачі прихованого змісту; висловлює своє ставлення до думок інших осіб, зважаючи на неповноту або суперечливість почутої інформації; проводить паралелі між образами і ситуаціями, зображеними в казках, і власним життєвим досвідом.	Висловлювання в усній та/або письмовій формі власних почуттів і ставлень до казкових персонажів і подій. Створення власного письмового висловлення (мінівір або ін.) про вчинок/вчинки персонажа (ів). Характеристика емоційного стану та вчинків літературних персонажів, візуалізація враження (малюнок, постер, фотоколаж або ін.) від почутого та/або прочитаного художнього/медіатексту, проекція власного або відомого життєвого досвіду на порушені в художньому тексті/медіатексті проблеми.
МОТИВАЦІЯ (здатність прагнути мети)			
Про	Розділ 2.	РОЗДІЛ 2. МАЛЮЄ СВІТ	Розділ 3. СЛУХАЄМО

	СПІЛКУВАННЯ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ Спілкування та його роль у житті людини Вплив спілкування на здоров'я, безпеку і добробут. Конструктивна комунікація. Спілкування в групі Доброзичливість, щирість, повага у спілкуванні. Ввічливість та чемність. Етикет Безпечне та відповідальне спілкування Особливості та ризики віртуального спілкування Агресивність у спілкуванні: тиск, маніпуляції та неповага. Наслідки та протистояння Булінг та кібербулінг: прояви, запобігання та протидія	ПОЕЗІЯ ТЕМА 3. МУЗИКА ПОЕТИЧНОГО СЛОВА Лірика. Види лірики (про природу, про рідний край). Картини природи рідного краю в поезіях. Художні описи природи як вияв патріотичних почуттів автора. Обов'язкові для вивчення твори: Тарас Шевченко «За сонцем хмаронька пливе...», «Садок вишневий коло хати...», «Над Дніпровою сагою» (2 твори на вибір учителя). Павло Тичина. «Не бував ти у наших краях!», «Гаї шумлять...», «Блакить мою душу обвіяла...» (2 твори на вибір учителя). Євген Гуцало «Зірка», «Чарівники», «Журавлі високі пролітають...» (2 твори на вибір учителя). Максим Рильський. «Дощ» («Благодатний, довгожданий...»), «Перед грозою», «Осінь-маляр із палітрою пишною...», «Люби природу не як символ...» (2 твори на вибір учителя). Микола Вінграновський. «Бабунин дощ», «Сама собою річка ця тече», «Перша колискова», «Даленіє вечір в бабиному літі...», «Далекими світами...» (2 твори на вибір учителя).	ГОЛОСИ ПРИРОДИ Зарубіжні поети про природу. Прозові твори про природу. Обов'язкові для вивчення твори: Дж. Кітс (1795-1821) («Про коника та цвіркуна»). (Утвердження зв'язку природи й людини; утілення любові та дбайливого ставлення до довкілля) Редьярд Кіплінг (1865–1936). «Мауглі». (Яскравість характерів персонажів-тварин, утілення в них людських рис. Закони джунглів і цінності людського життя. Ідея відповідальності людини за природний світ) Ернест Сетон-Томпсон (1860–1946). «Лобо». (Авторські спостереження за світом природи. Утвердження любові до всього живого, гуманного ставлення людей до тварин)
--	---	--	--

Види діяльності учнів	Обговорення та дискусії (орієнтовні теми): Чому життя людини неможливе без спілкування; Які функції спілкування; У чому значення етикету у спілкуванні; Як протистояти агресії та маніпуляціям у спілкуванні; Що я можу зробити для запобігання булінгу Проекти (індивідуальні/групові): Протистояння агресії у спілкуванні; Чемність у спілкуванні: кроки реалізації; Як зробити віртуальне спілкування безпечним; Етичні правила спілкування у віртуальному просторі; Булінг – сьогодні це не модно	Висловлює в усній та/або письмовій формі власні почуття, враження, викликані прочитаним, своє ставлення до зображених у поезії явищ; розвиває вміння відчувати поезію та виокремлювати образ ліричного героя; пояснює вплив прочитаного тексту на формування власного естетичного смаку, читацьких інтересів.	Розповідь про власний емоційний стан під впливом прочитання твору, характеристика персонажів, дискусія (очна або в онлайн середовищі) щодо прочитаних творів та/або переглянутих фільмів.
ЕМПАТІЯ (здатність розуміти емоції інших людей, співпереживати іншим людям)			
Програмовий матеріал	Розділ 3. СВІТ ЛЮДСЬКИХ ЕМОЦІЙ ТА ПОЧУТТІВ Емоції та почуття, їхнє значення в житті людини Сила почуттів. Як виражати власні емоції та почуття Емпатія. Як зважати на почуття та емоції інших людей Місце позитивних і негативних емоцій у житті людини Керування власними емоціями Зв'язок почуттів і вчинків. Почуття любові до Батьківщини, мови, культури, відповідальності за свою країну	РОЗДІЛ 3. ВІД КАЗКИ ДО КНИГИ БУТТЯ ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТИ Історичне минуле у художніх творах. Літописні оповіді. Казкові й історичні мотиви літописних сюжетів. Художнє розмаїття творів на історичну тематику. Світ природи і людини у художній прозі. Пригоди і фантастика у сучасній прозі. Вчинки й характери персонажів. Портрет. Портретна деталь. Обов'язкові для вивчення твори: «Повість минулих літ» (загальне ознайомлення) «Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь», «Про князя	Розділ 4. СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ Обов'язкові для вивчення твори: Ернст Теодор Амадей Гофман (1776- 1822). «Лускунчик і Мишачий король». <i>(Битва добра і зла. Ідеї добра, людяності, любові. Значення мрії в житті людини)</i> Елеанор Портер (1868–1920). «Полліанна» (3-4 розділи за вибором учителя). <i>(Щирість, мужність і оптимізм Полліанни, її позитивний вплив на життя міста, долю інших людей. Зміни у внутрішньому світі й житті інших персонажів після зустрічі з Полліанною. Ідея відчуття радості</i>

		Олега», «Про княгиню Ольгу», «Святослав укладає мир з греками...», «Володимир вибирає віру», «Про хрещення Русі князем Володимиром», «Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам» (4 твори на вибір учителя). Олександр Олесь. «Заспів», «Україна в старовину», «Похід на Царгород», «Ярослав Мудрий» (із кн. «Княжа Україна»). Іван Нечуй-Левицький. «Запорожці». Євген Гуцало. «Лось». Володимир Винниченко. «Федько-халамидник». Григор Тютюнник. «Дивак». Галина Малик. «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» (скорочено). Всеволод Нестайко. «Чарівний талісман» (скорочено).	життя, що змінює світ на краще)
Види діяльності учнів	Короткі повідомлення учнів: розповідь про емоції і почуття в житті людини та способи їх прояву, про власні емоції та почуття в різних ситуаціях. Пошукові завдання: з'ясування значення понять «емоція», «почуття», «емпатія» у різних джерелах, складання речень, створення кластерів, асоціативних кушів, хмар слів до понять «сила почуттів», «негативні емоції», «емпатія», «почуття людини»; складання ребусів, емоджі, кросвордів із основними поняттями, словами тем розділу.	Відтворює основні думки і факти, окремі висловлювання персонажів у літературному творі, що розкривають зміст почутого повідомлення; визначає актуальність і несуперечливість тексту на основі власного досвіду та досвіду інших осіб; аргументовано зіставляє почуте із життєвим досвідом; висловлює своє ставлення до думок інших осіб, зважаючи на неповноту або суперечливість почутої інформації; формулює тему та основну думку твору; розкриває актуальність літературних творів у	Аргументоване зіставлення почутого та/або прочитаного повідомлення із власним або відомим життєвим досвідом, виявлення взаємозв'язку змісту твору (або його компонентів) із власними потребами для особистісного розвитку, розповідь про власний емоційний стан (відтінки настрою, почуття, переживання тощо) під час сприймання художнього тексту/медіатексту, визначення порушених у тексті проблем, характеристика їх та співвіднесення із сучасністю,

	Творчі завдання (індивідуально, у парах/групах): складання власної шкали емоцій (перелічити не менше 10 станів) – від найнеприємніших до найприємніших; вимірювання «температури» емоцій класу; проведення ігор «Вгадай емоцію», «Покажи емоцію», «Малюємо емоції»; опис емоційних станів героїв у творах живопису/літератури, зокрема українських; інтерв'ювання: Як ти керуєш власними емоціями? Обговорення та дискусії (орієнтовні теми): Чому емоції та почуття вкрай важливі в житті людини; Як чинити, коли тобою заволоділи негативні емоції; Навіщо людині почуття; У чому цінність емпатії; Як проявляти емпатію; Які є прояви любові до Батьківщини. Проекти (індивідуальні/групові): розроблення рекомендацій щодо поведінки, яка виражає мої власні негативні/позитивні почуття щодо когось; карта емоцій; уявна подорож в країну емоцій.	контексті викликів сучасності та власних життєвих потреб. Характеризує емоційний стан літературних персонажів, їх поведінку та вчинки, виявляючи толерантність; проводить паралелі між образами і ситуаціями, зображеними в тексті, і власним життєвим досвідом; аргументує власну оцінку прочитаного тексту, наводячи доречні цитати.	формулювання теми та основної думки тексту.
СОЦІАЛЬНІ НАВИЧКИ (здатність будувати стосунки з людьми)			
Програмовий матеріал	Розділ 4. ЖИТТЄВИЙ ПОСТУП ЛЮДИНИ Особистісний розвиток людини. Роль навчання у житті людини. Інтереси та хобі. Заняття спортом і мистецтвом Становлення і дорослішання людини: самостійність,	ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ (продовження) Науково-художня та науково-популярна література як різновид дитячої пізнавальної літератури. (загальне ознайомлення). Навчальна	Розділ 5. У ВИРІ ЗАХОПЛИВИХ ПРИГОД Обов'язкові для вивчення твори: Марк Твен (1835–1910). «Пригоди Тома Соєра» (2-3 розділи за вибором учителя). (Світ

	наполегливість і цілеспрямованість Життєві цілі, плани та перспективи. Ухвалення рішень. Плани щодо досягнення людиною життєвих цілей у власній родині, спільноті та країні Успіхи і невдачі як складники особистісного розвитку людини Значення досвіду в житті людини. Взаємонавчання та обмін досвідом	література, тексти із ЗМІ (загальне ознайомлення). Література рідного краю. Ознайомлення з творами письменників-земляків. Варіативні твори (2-3 тексти на вибір учителя): Дмитро Красицький. «Дитинство Тараса» (фрагменти). Іван Франко. «У кузні» (фрагменти). Олена Черненко. «І засвітився вогник...» (фрагменти). Книги серії «Життя видатних дітей» (О.Гаврош, О.Дерманський, О.Ільченко, А.Багряна, М.Павленко). Медіатексти: візуальні, аудіальні, аудіовізуальні, комп'ютерні ігри; реклама (тематика медіатекстів відповідає віковим особливостям дітей).	дитинства в романі. Життя містечка і пригоди юних друзів. Мрії Тома, його витівки, бажання самоствердитися. Риси характеру Тома, що розкриваються в стосунках з іншими. Сміливість і заповзятливість Тома Соєра та його друзів, їхнє прагнення зробити довколишній світ цікавішим і людянішим) Туве Янсон (1914–2001). «Комета прилітає». (Казкові персонажі, утілення в них ідей доброти, щирості, сімейних цінностей)
Види діяльності учнів	Обговорення та дискусії (орієнтовні теми): Чому навчання – невід’ємна частина життя людини; Які складники життєвого успіху; У чому роль невдач у житті людини; Що означає бути дорослою людиною. Проекти (індивідуальні/групові): створення карти-плану для досягнення певної власної життєвої цілі; створення виставки-презентації «Моє хобі»; «Мої життєві плани та майбутнє України»; «Я запрошую вас спробувати» (ділова гра з елементами навчання)	<i>Аргументує власну оцінку прочитаного тексту, наводячи доречні цитати; описує свої літературні вподобання, знає, яким чином можна задовольнити потреби у знаходженні нової інформації.</i> <i>Знає письменників рідного краю; розуміє зміст і висловлює власну думку щодо прочитаного; розкриває актуальність літературних творів у контексті викликів сучасності та власних життєвих потреб.</i>	Розкриття актуальності літературних творів у контексті викликів сучасності та власних життєвих потреб, аргументація власної оцінки прочитаного художнього тексту/медіатексту із наведенням доречних цитат.

Розвиток емоційного інтелекту є проблемою міжпредметного характеру, що може успішно вирішуватися шляхом **інтеграції навчального матеріалу з різних навчальних предметів**. Аналіз модельних програм з етики, української і зарубіжної літератури дозволяє зробити висновок про доцільність інтеграції цих предметів на основі змісту (тематичної інтеграції), а також інтеграції на ціннісно-смысловому рівні, що реалізується наскрізно на усіх навчальних дисциплінах. Органічне взаємопроникнення різних навчальних предметів дозволяє досягти нового якісного рівня розвитку ключових компетентностей особистості, а також м'яких навичок, які є невід'ємною складовою освіти ХХІ століття.

Форми і методи роботи з розвитку емоційного інтелекту учнів 5-х класу НУШ

Основною ідеєю концепції побудови програми з етики є поступальний рух дитини від особистісного виміру внутрішнього світу до гармонійної взаємодії з іншими і взаємин у спільноті та суспільстві в цілому.

У п'ятому класі починається розгляд важливих етичних категорій: особистість, мораль, гідність, честь тощо.

Основну увагу зосереджено на зовнішніх проявах людської культури, як-от вихованість, правила спілкування, керування емоціями тощо. Це є основою для формування базових складових емоційного інтелекту. Отримуючи на уроках етики теоретичні знання з основ моралі, учні 5 класу НУШ закріплюють їх у практичній діяльності. Програмою з етики передбачені різні види діяльності.

На уроках літератури, знайомлячись із творами мистецтва слова, діти виявляють свою індивідуальність, власне сприйняття художнього твору, нестандартне мислення, суб'єктивний підхід. Література дає можливість навчитись індивідуально сприймати й оцінювати навколишній світ. Тому на уроках української і зарубіжної літератури доповнюються, поглиблюються знання про правила життя людей у суспільстві, тобто про моральні норми.

Діти часто не розуміють, як шкільні предмети пов'язані з реальним життям. Більшість учнів спираються лише на життєвий досвід у реальних ситуаціях, а знання та навички зі школи залишають для контрольних і тестів, а не застосовують на практиці. Нова українська школа прагне змінити це і давати дитині цілісну картину світу. А для цього вона має бачити, як різні шкільні предмети поєднуються. Особливо це важливо для дітей підліткового віку, коли такі процеси мислення, як аналіз, синтез та оперування абстрактними поняттями формуються.

Засвоєння основних етичних понять успішно відбувається в діяльності, у вирішенні практичних завдань. Діяльнісний підхід — це інтеграція навичок, орієнтована на формування способів дій. Наприклад, щоб діти навчилися аналізувати, потрібно їм пропонувати взаємозв'язані завдання одночасно на уроках з різних предметів.

Пропонуємо узагальнити види діяльності на уроках етики та літератури, що сприяють розвитку емоційного інтелекту, а саме його окремих компонентів (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Види діяльності з розвитку емоційного інтелекту на уроках етики та літератури (відповідно до модельних навчальних програм)

Етика	Література (українська і зарубіжна)
Пошукові завдання (наприклад, з'ясування значення понять «емоція», «почуття», «емпатія» у різних джерелах, складання речень, створення кластерів, асоціативних кушів, хмар слів до понять «сила почуттів», «негативні емоції»,	Висловлення в усній формі власних думок, почуттів і вражень, викликаних прочитаними творами літератури. <i>Характеристика персонажів, урахування їх емоційний стан, поведінку та вчинки, виявляючи толерантність.</i>

«емпатія», «почуття людини»; складання ребусів, емоджі, кросвордів із основними поняттями, словами тем розділу)	
Обговорення та дискусії (за темами відповідно до програмового матеріалу, наприклад: Чому емоції та почуття вкрай важливі в житті людини; Як чинити, коли тобою заволоділи негативні емоції; Навіщо людині почуття; У чому цінність емпатії; Як проявляти емпатію; Які є прояви любові до Батьківщини)	Характеристика, обговорення порушених в художньому тексті/медіатексті теми й проблеми читання. <i>висловлення свого ставлення до думок інших осіб</i> , зважаючи на неповноту або суперечливість почутої інформації; <i>дискусія</i> (очна або в онлайн середовищі) щодо прочитаних творів та/або переглянутих фільмів.
Короткі повідомлення учнів (наприклад, розповідь про емоції і почуття в житті людини та способи їх прояву, про власні емоції та почуття в різних ситуаціях)	<i>Розповідь про власний емоційний стан</i> (відтінки настрою, почуття, переживання тощо) під час сприймання художнього тексту/медіатексту; характеристика персонажі; <i>визначення порушених у тексті проблем, характеристика їх та співвіднесення із сучасністю</i> , формулювання теми та основної думки тексту.
Творчі завдання (індивідуально, у парах/групах, наприклад: складання власної шкали емоцій, вимірювання «температури» емоцій класу; проведення ігор «Вгадай емоцію», «Покажи емоцію», «Малюємо емоції»; опис емоційних станів героїв у творах живопису/літератури, зокрема українських; інтерв'ювання: Як ти керуєш власними емоціями?)	<i>Проекція власного або відомого життєвого досвіду на порушені в художньому тексті/медіатексті проблеми.</i> <i>Розкриття актуальності літературних творів у контексті викликів сучасності та власних життєвих потреб.</i>
Проекти (індивідуальні/групові, наприклад: створення карти-плану для досягнення певної власної життєвої цілі; створення виставки-презентації «Мое хобі»; «Мої життєві плани та майбутнє України»; «Я запрошую вас спробувати» (ділова гра з елементами навчання)	<i>Аргументація власної оцінки прочитаного</i> художнього тексту/медіатексту із наведенням доречних цитат.

Ліцей №21 м.Житомира при організації освітнього процесу з 2022/2023 навчального року запроваджує систему роботи у 5 класі з розвитку емоційного інтелекту на уроках етики, української та зарубіжної літератури. Розглянемо систему завдань, що пропонуються учням для опановування м'якими навичками, а значить, і сприяють розвитку емоційного інтелекту.

Система завдань з розвитку емоційного інтелекту на уроках етики

№	Розділ, зміст завдань
	ВСТУП. Мораль. Етика. Моральні цінності суспільства – життєві орієнтири людини.. Золоте правило моралі. Моральне зростання людини: чому важливо пізнавати та оцінювати себе.
1	Як ти думаєш, навіщо потрібно вивчати етику? Наведи приклади з життя, які підтверджують твою думку (спілкування вдома, у ліцеї, у бібліотеці тощо).
2	Уявіть, що люди нашої планети не володіють етичними нормами. Яким буде життя на Землі?
3	Назвіть народні казки (українські, зарубіжні), які б розповідали про добро і зло, добropорядність і чесність.
4	Виявіть позитивне і негативне в собі. Складіть програму подолання негативного.
5	Обговорення «Чому золоте правило моралі вважають головним принципом людського співжиття?»
	РОЗДІЛ 1. УНІКАЛЬНІСТЬ І НЕПОВТОРНІСТЬ ЛЮДИНИ Індивідуальність людини. Формування особистості. Цінність людського життя. Гідність людини. Людські чесноти.
1	Творче завдання «Лепбук з поясненням понять «індивідуальність», «унікальність», «особистість».
2	Дискусія «Добро і зло у нашому житті».
3	Проект «Намалюй чесноту».
4	Обговорення «Ситуації, коли я виявив/виявила доброзичливість, делікатність, благородство».
5	Творче завдання: підберіть з української/зарубіжної літератури приклади про благородні вчинки літературних героїв.
	Розділ 2. СПІЛКУВАННЯ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ Спілкування та його роль у житті людини. Вплив спілкування на здоров'я, безпеку і добробут. Булінг та кібербулінг: прояви, запобігання та протидія.
1	Обговорення на тему «Яку роль відіграє етикет у вашому спілкуванні з батьками?»
2	Дискусія «Мовленнєвий етикет у нашому житті» (матеріал до дискусії – слова українського поета Д.Павличка: «Слова я вибираю люті, Щоб з ворогом поговорити, Слова я вибираю добрі Для друзів, що мене не знають»).
3	Творче завдання: складіть пам'ятку для тих дітей, що використовують у своїй мові брутальні слова або дають прізвиська однокласникам.
4	Проект «Правила спілкування в інтернеті: користь і небезпека».
5	Обговорення: які художні твори української/зарубіжної літератури допомагають зрозуміти правила спілкування у світі людей і тварин.
	Розділ 3. СВІТ ЛЮДСЬКИХ ЕМОЦІЙ ТА ПОЧУТТІВ Емоції та почуття, їхнє значення в житті людини Сила почуттів. Як виражати власні емоції та почуття. Емпатія.
1	Обговорення на тему «Ситуації, в яких ти переживав/переживала радість, сум, піднесення, засмученість».
2	Проект «Намалюй емоцію – відгадай емоцію» (хмари слів, смайли, зображення різних емоцій).
3	Дискусія «Чи може людина існувати без емоцій?»
4	Проект «Квітка любові скільки має пелюсток?» (прояви любові у різних сферах життя людини).

5	Творча робота «Сила любові у творі художньої літератури» (розповідь про літературного героя, чиє життя змінилося під впливом любові/нелюбові).
	Розділ 4. ЖИТТЄВИЙ ПОСТУП ЛЮДИНИ Особистісний розвиток людини. Роль навчання у житті людини. Інтереси та хобі. Заняття спортом і мистецтвом Становлення і дорослішання людини: самостійність, наполегливість і цілеспрямованість. Життєві цілі, плани та перспективи. Ухвалення рішень.
1	Пошукові завдання: знайти цікаві факти про навчання дітей у різних країнах світу (факти з реального життя та творів художньої літератури).
2	Творча робота «Презентація мого хобі. У чому його користь» (розповідь, малюнки, поробки тощо).
3	Обговорення на тему «Як заняття мистецтвом та спортом впливають на людину?»
4	Дискусія «Як прийняти рішення у складній ситуації? Поради для друзів».
5	Проект «Мій рецепт успішної людини» (що потрібно для того, що досягти успіху).

Таблиця 5

Система завдань з розвитку емоційного інтелекту на уроках української літератури

№	Розділ, зміст завдань
	ВСТУП. Види мистецтва. Художня література як мистецтво слова.
1	Коло ідей «Що об'єднує усі види мистецтва?»
2	Створити сенкан на тему «Мистецтво».
3	Створити квітку мистецтв із кольоровими пелюстками, пояснити вибір кольорів.
4	Екскурс сторінками читацького щоденника: пригадати, які художні твори найбільше схвилювали і чому.
5	Колективна дискусія «Як художня література впливає на життя?»
	РОЗДІЛ 1. МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ ТЕМА 1. НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ Початок словесного мистецтва. Міфи та легенди. Народні перекази. Фольклор.
1	Створіть усний портрет Сварога й Берегині (за міфом «Берегиня»). Чому їх називають світлими богами?
2	Розгляньте зображення слов'янських богів (ілюстрації в підручнику). Що можна сказати про їхню вдачу із світлин?
3	Охарактеризуйте дівчину-героїню легенди «Про зоряний віз». Як би ви вчинили на її місці? Наведіть приклади допомоги незнайомим людям та тваринам у сучасному житті.
4	Якими чеснотами були наділені захисники Дорогобужа? Кого із наших сучасників можна порівняти з мужніми оборонцями (за легендою «Неопалима купина»)?
	ТЕМА 2. ВЕЛИКЕ ДИВО КАЗКИ Народна казка. Літературна казка.

1	Народна казка «Ох». Чому батько вирішив віддати сина в науку в інше царство? Чи легко йому було розлучатися із сином, на вашу думку? Чи міг би парубок змінитися, якби не потрапив до Оха? Чому?
2	Як ви гадаєте, Ох — позитивний чи негативний персонаж? Обґрунтуйте свою думку. Як називають людину, яка не дотримується свого слова?
3	Як ви в собі виховуєте працелюбність? Чи сприяють цьому батьки, рідня?
4	Доберіть прислів'я та приказки про роль праці в житті людини.
5	Іван Франко. «Фарбований лис». Назвіть позитивні та негативні риси характеру Лиса Микити. Чи змінювалось ваше ставлення до персонажа в різних епізодах казки? Якщо змінювалось, то як саме і чому?
6	Чого звірі не змогли пробачити новому цареві? Як ви ставитесь до брехні? У чому повчальний зміст казки Івана Франка «Фарбований лис»?
7	Василь Королів-Старий. «Мавка-Вербинка». Створення малюнкового сюжету. Коло думок: - Чому міфічні істоти ховаються від людей? - Як, на вашу думку, люди мають змінити своє ставлення до рослинного і тваринного світу? - Чому, на вашу думку, Мавка хотіла допомогти звірям?
8	Василь Симоненко. «Цар Плаксі́й і Лоскотон». Гра «Упізнай героя». Саморефлексія «Оптиміст-песиміст». Дискусія «Оптимістами народжуються чи стають?»
9	Як допомагає в житті почуття гумору? Чи були у вас схожі ситуації? Поділіться з однокласниками / однокласницями власним досвідом.
10	Назвіть героїв різних літературних творів, яких можна назвати оптимістами.
РОЗДІЛ 2. МАЛЮЄ СВІТ ПОЕЗІЯ ТЕМА 3. МУЗИКА ПОЕТИЧНОГО СЛОВА Лірика.	
1	Доповни асоціації до поняття <i>природа</i> , додавши власні слова чи дібравши синоніми. «Оживи світліну»
2	Чим ліричні твори відрізняються від епічних та драматичних? Якими художніми засобами автору вдається «оживити» природу?
3	Опишіть настрій поезії, аргументуйте свою думку.
4	Опишіть власні емоції, викликані поетичним твором. Розфарбуйте поетичні рядки різними кольорами відповідно до їх емоційного забарвлення.
5	Як впливає на людину природа? Знайдіть підтвердження в поетичних рядках Павла Тичини.
6	«Проба пера». Спробуйте передати власні почуття та емоції від споглядання природи за допомогою художньо-образних засобів.
РОЗДІЛ 3. ВІД КАЗКИ ДО КНИГИ БУТТЯ ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ Історичне минуле у художніх творах.	

1	Розкажіть про надзвичайні здібності козаків-характерників. Уявіть, що було б, якби вони стали нашими сучасниками. Які риси запорізьких козаків притаманні сучасним захисникам України? Коло думок «Чи хочу я розвинути в собі надзвичайні (екстрасенсорні) здібності та з якою метою?»	
2	Про що свідчить фантастичне перетворення Сірка? («Як Сірко переміг татар»)	
3	Що ви дізнались про прийом у запорожці? Чому перший хлопець не пройшов випробування?	
4	Дискусія «У чому проявляється патріотизм та любов до України?»	
5	Поясніть значення прислів'я «День довгий, а вік короткий».	
6	Яким ти уявляєш князя Святослава? Назви риси його характеру, посилаючись на текст «Повісті минулих літ»	
7	Які епізоди твору «Княжа Україна» підтверджують думку про те, що Ярослав Мудрий — розумний правитель?	
8	Саморефлексія. Які уривки із книги «Княжа Україна» Олександра Олеся викликали у вас подив, захоплення?	
9	Визначте відмінності між Україною в старовину і сучасною? Чи хотіли б ви щось змінити в сучасному світі? Чому?	
	ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ (продовження) Світ природи і людини у художній прозі. Науково-художня та науково-популярна література. Література рідного краю.	
1	Євген Гуцало «Лось». Коментування фрагментів тексту, визначення художніх засобів, які увиразнюють почуття героїв.	
2	Коло думок: Знайди опис лося на початку твору. Що ти відчув/ відчула, читаючи цей фрагмент? Чому діти не стали сперечатися з дядьком? Як ти вчинив/ вчинила б на їхньому місці?	
3	Як ти оцінюєш поведінку Шпичака після того, як хлопчики пішли? Чи справді йому стало шкода тварини?	
4	Порівняльна характеристика героїв оповідання (моральні якості, виражені у вчинках).	
5	Чи були у вашому житті випадки, коли довелося когось рятувати. Розкажіть про це однокласникам/однокласницям. Що ви відчували в той момент?	
	Володимир Винниченко. «Федько-Халамидник».	
1	Гра «Упізнай героя за рисами характеру та вчинками».	
2	Аргументація власної оцінки прочитаного художнього тексту із наведенням доречних цитат: Які вчинки Федька доводять, що він бешкетник?	

	Як до Федька ставилися Стьопка, Спірка й інші хлопчачки? Кого із героїв можна назвати друзями? Чому? Чому Федько пожалів Толю й не розповів правду? Чи усвідомив Толя свою провину? Чому?
3	Саморефлексія: Які враження на тебе справили герої оповідання? Чи нагадують вони когось із твоїх друзів чи однокласників? Якого друга ти хотів / хотіла б бачити поряд із собою? Опиши, які риси характеру мають бути йому властиві.
4	Написати коротке повідомлення для Толі за технікою РАФТ. Висловити в листі прохання, заклик чи пораду, щоб хлопець усвідомив наслідки власного вчинку й зрозумів, що, переклавши провину на Федька, він став винуватцем трагічної кінцівки.
	Григор Тютюнник «Дивак».
1	Усний портрет: - Яким ти уявляєш цього хлопчика? Опиши його зовнішність.
2	Коло думок. Чи є в образі Олеся риси, властиві сучасним дітям? Які риси Олеся ви хотіли б розвинути в собі і чому? Що б ви відчували, якби Олесь був вашим однокласником? Що б ви йому порадили? З ким із героїв інших літературних творів міг би потоваришувати Олесь і чому? Чи є у вашому оточенні люди, які, на вашу думку, поведуться дивно? У чому це проявляється? Як ви ставитеся до людей, які чимось не схожі на інших? Що ви відчуваєте, коли вас ніхто не розуміє? Що означає слово «толерантність»?
	Галина Малик. «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»
1	Інсценізація окремих уривків твору, розігрування діалогів із відтворенням емоцій персонажів.
2	Саморефлексія: - Що привернуло твою увагу, насторожило чи здивувало в головній героїні? - Чи є в тебе спільні риси з Алею і які саме? - Які проблеми, порушені в повісті, стосуються тебе? Що у твоїй поведінці варто змінити? - Чи були у твоєму житті ситуації, коли треба було вирішувати проблеми? Що ти робив/робила для того, щоб подолати труднощі?
3	Підготувати розповідь про одного із героїв повісті-казки, який найбільше запам'ятався, сподобався, здивував чи вразив: ✓ Персонаж ✓ Риси характеру. ✓ Портрет. ✓ Найпоказовіший вчинок. ✓ Роль у творі. ✓ Висловлення, яке найбільше вразило.
	Всеволод Нестайко. «Чарівний талісман» (уривок із повісті).
1	Коло думок: Чи сподобалися вам герої? Що особливого є в кожному із них?

	Чи можна їх назвати друзями? З чого це видно? Як ви оцінюєте вчинок Журавля, який вирішив помирити друзів? Аргументуйте свою думку. Чис бажання, яке хлопці загадали жаб'ячій лапці, по-твоєму, було найкращим? Чому? Чи випадало вам відмовлятися від чогось важливого заради дружби? Що ви відчували в такій ситуації?
2	Підготуйте інсценізацію найцікавішого уривка повісті. За допомогою інтонації, міміки, жестів передайте почуття героїв.
	Література рідного краю. Науково-популярна література. Медіа. Текст зі ЗМІ
1	Світлана Гресь – дітям. Проектна робота «Світ дитячих емоцій у поетичних творах Світлани Гресь».
2	Ознайомлення із текстом статті з журналу «Колосок» «Відходи в доходи, або Вчимося в Японії і Швеції». Мозковий штурм «Чим науково-популярний текст він відрізняється від художнього тексту?»
3	Обговорення трендів у соціальних мережах. Саморефлексія: Які емоції викликали в мене публікації в соціальних мережах, прочитані протягом останнього тижня? Яких емоцій більше – позитивних чи негативних? Чи варто мені вчитися керувати своїми емоціями і чому?
4	Ознайомлення із різновидами ЗМІ та засобами, які вони використовують.
5	Створення власного медіа-продукту на актуальну тему та його презентація.

Таблиця 6

Система завдань з розвитку емоційного інтелекту на уроках зарубіжної літератури у 5 класі

№	Розділ, зміст завдань
	ВСТУП. Роль книжки в третьому тисячолітті.
1	Що вам відомо про бібліотеки? Які послуги надає бібліотека?
2	Розкажіть, що вам відомо про різні види книжок: паперові, цифрові, аудіо. Яку книжку цікаво читати?
3	Створіть проєкт «Бібліотека майбутнього для дітей».
4	Розкажіть вашу улюблену народну казку. Дайте оцінку вчинкам персонажів.
	Розділ 1. СКАРБНИЦЯ НАРОДНИХ КАЗОК
1	Назвіть героїв та героїнь народних казок, з яких хочеться брати приклад.
2	Назвіть героя/героїню народної казки, з яким/якою ви могли б порадитися, як вийти із ситуації, в яку ви потрапили в реальному житті.

3	Зробіть проєкт «Добрі та злі персонажі народних казок» (на прикладі японської народної казки «Момотаро» та німецької народної казки «Пані Метелиця»).
4	Доберіть українські прислів'я та приказки, що стосуються подій і вчинків персонажів у казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик».
5	Обговоріть, чому падчірка, якій було добре в пані Метелиці, попросилася додому?
6	Дискусія на тему «Чи завжди добро перемагає зло в реальному світі? Що стоїть на заваді силам добра?»
Розділ 2. ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ СВІТУ	
1	З ким із персонажів літературних казок ви б хотіли зустрітися? Чому?
2	Обговоріть, чому Герда вирушила на пошуки Кая? Які людські якості виявила вона під час далекої мандрівки?
3	Дискусія «Чому Герда відправилася на пошуки Кая, хоча він образив її та бабусю?»
4	Дискусія «Чому діти слухалися Хлопчика-Зірку, коли той ображав інших людей і тварин (на початку казки)?»
5	Оцініть вчинки Хлопчика-Зірки, коли той віддавав золоті монети прокаженому, хоча знав про покарання.
6	Дослідіть, яких персонажів казки О.Вайлда «Хлопчик-Зірка» стосується визначення «черстве (тверде) серце». Прокоментуйте їхні вчинки.
7	Дискусія «Внутрішнє перетворення людини. Що це?» (динаміка образу Хлопчика-Зірки).
8	Поясніть, чому в повісті «Чарлі і шоколадна фабрика» Роальда Дала дітей нагороджували і карали незвичними способами. Який це має моральний зміст?
9	Уявіть себе автором твору «Чарлі і шоколадна фабрика». Про які невміння (слабкості) сучасних дітей ви б склали пісню умпа-лумпів?
10	Дискусія «Від чого ви можете відмовитися заради своїх близьких? Чим діти можуть допомогти батькам?» (за змістом повісті Р.Дала).
Розділ 3. СЛУХАЄМО ГОЛОСИ ПРИРОДИ	
1	Обговорення «Мій улюблений пейзаж» (усна/письмова розповідь).
2	Створіть проєкт «Голоси природи мого краю» (малюнки/презентація).
3	Дискусія «Що можемо зробити ми для збереження природи нашого краю?»
4	Інсценізуйте один із епізодів книжки Р.Кіплінга «Мауглі».
5	Складіть розповідь «Чому деякі тварини і птахи потребують захисту людей?»
6	Дискусія «Які із Законів Джунглів, придуманих Р.Кіплінгом, можна використати у світі людей?»
7	Обговорення «Чому скотарі прагнули знищити невеличку зграю хижаків? Оцініть їхні вчинки» (за оповіданням Е.Сетона-Томпсона «Лобо»).
8	Проект «Тварини і рослини рідного краю, що потребують захисту».
Розділ 4. СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ	
1	Передайте атмосферу свята Різдва, описану в казці Е.-Т.-А.Гофмана «Лускунчик і Мишачий король», від імені різних персонажів (Марі, Фріц).
2	Обговорення вчинків персонажів казки «Лускунчик і Мишачий король», де проявляється розбещеність, неповага до інших, жорстокість. Проблемне питання: як боротися з такими вадами?
3	Дискусія: «Кому з героїв або героїнь повісті Е.-Т.-А. Гофмана притаманні співчуття, самопожертва, доброта? Чи важливі вони для розвитку людини?»

4	Розкрийте емоційний стан головної героїні роману Е.Портер «Полліанна» в окремому епізоді за вибором (втрата батьків, приїзд до тітоньки Полі, знайомство з мешканцями Белдінгсвіля, навчання гри в радість, наслідки аварії, одужання).
5	Проект «Радість – це ...» (малюнки, презентація, комікс).
6	Дискусія «Чи можна знайти привід радити у складних ситуаціях?»
	Розділ 5. У ВИРІ ЗАХОПЛИВИХ ПРИГОД
1	Обговорення «Чим відрізняються і чим схожі діти і дорослі?» (за повістю М.Твена «Пригоди Тома Соєра»).
2	Дискусія «Чи потрібні правила поведінки у суспільстві?» (за змістом повісті М.Твена).
3	Підготуйте інсценування одного з епізодів повісті М.Твена «Пригоди Тома Соєра».
4	Уявіть, що Том Соєр живе серед вас. Як би ви будували стосунки з ним?
5	Наведіть приклад з вашого досвіду, коли ви виконали нецікаве для вас, але необхідне для допомоги іншим, завдання.
6	Розкажіть про характери та звички членів родини мумі-тролів (за повістю Т.Янсон «Комета прилітає»).
7	Опишіть емоційний стан одного з персонажів повісті Т.Янсон «Комета прилітає» в окремому епізоді (Мумі-троля, Мумі-мами й Мумі-тата, Ондатра, Чмиха, Хропсі, Гемуля, Нюхмумрика).
8	Дискусія «Чого Мумі-троль боявся найбільше у своєму житті (за повістю Т.Янсон)? А ви боїтеся чогось? Як можна здолати страх невідомого?»

ВИСНОВКИ

Ідея інтеграції в освіті є значним здобутком сучасної дидактики, оскільки за умови її успішного методичного впровадження реалізується мета якісної освіти. Реформування сучасної освіти полягає у подоланні ізольованого викладання навчальних предметів. Такий підхід дозволяє успішно розвивати наскрізні вміння здобувачів освіти, до яких відносять і вміння конструктивно керувати своїми емоціями.

Отже, емоційний інтелект – це передусім розуміння власних емоцій (самосвідомості), далі – здатність керувати ними (саморегуляція), а потім – використовувати їх для досягнення своїх цілей (самотивація). Як тільки людина навчається розуміти себе і керувати собою, вона починає розуміти емоції та почуття інших людей (вияви співчуття, емпатії) та впливати на них (соціальні навички). Соціальні навички – це особливі навички, що характеризуються цілеспрямованістю, відповідають ситуації спілкування, зумовлені соціально кваліфікованою поведінкою, мають перебувати під свідомим контролем людини. Таких навичок можна навчити, їх можна практикувати та вивчати. Формування соціальних навичок включає навчання того, коли та як використовувати поведінкові моделі. А цього можна навчити на прикладі творів художньої літератури. Тоді сором'язливі діти можуть стати більш відкритими і товариськими, агресивні – навчитися самоконтролю, а діти, які надають перевагу усамотненню, можуть навчитися дружити. Для цього в освітніх закладах слід працювати над розвитком соціальних навичок. Важливими соціальними навичками учнів є досягнення в навчальній діяльності, сформованість мотивації, навички самоприйняття і самооцінки, навички продуктивної взаємодії з однолітками і дорослими, а також конструктивна поведінка у складних життєвих ситуаціях. Відтак одним із дієвих способів підготування дитини до успішного життя є навчання адаптуватися до будь-яких змін, що чекають її у майбутньому.

Проведений нами аналіз досліджень із педагогіки та психології, системи роботи Ліцею №21 м.Житомира щодо розвитку емоційного інтелекту учнів 5 класу дає підстави для таких узагальнень.

Ми розглянули педагогічний зміст поняття «емоційний інтелект» як комплексу життєвих навичок особистості, що включає здатності людини до керування емоціями, ефективної взаємодії і розв'язування конфліктів, здатність до емпатії і рефлексії; здатність діяти в умовах невизначеності, спираючись на соціальні цінності культури світу.

Узагальнили систему роботи з розвитку емоційного інтелекту, формування соціальних навичок учнів 5 класу НУШ, що відповідатиме як їхнім нинішнім запитам, так і враховуватиме потреби прийдешнього часу.

Подальша робота в цьому напрямку буде скерована на удосконалення методичної системи та психологічний супровід роботи вчителів закладу загальної середньої освіти щодо формування соціальних навичок у навчанні учнів НУШ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова В.П., Січкарь С.І., Шило С.Б. Українська література. 5-6 класи: модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Arkhypova.Sichkar.Shylo.14.07.pdf>
2. Архипова В. П., Січкарь С. І., Шило С. Б. Українська література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Чернівці: Букрек, 2022. 240 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchnyk.com.ua/1682-5_ukrlit_arhupova.html
3. Василівський І. П. Виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії 011 – освітні, педагогічні науки. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2021. 361 с.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер з англ. С.-Л. Гумецької. Харків: Віват, 2020. 512 с.
5. Давидюк Л. В., Мельник А. О. Етика: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2022. 148 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchnyk.com.ua/1699-5_etyka_davyduk.html
6. Ковальчук Г. Як вимірюватимуть м'які навички українських учнів та учениць восени цього року: велике інтерв'ю з організаторами дослідження. – НУШ. Смарт освіта [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/yak-vymiryuvatymut-m-yaki-navychky-ukrayinskyh-uchniv-voseny-tsogo-roku-velyke-interv-yu-z-organizatoramy-doslidzhennya/>
7. Майстренко Л. Вплив біологічних факторів на розвиток емоційного інтелекту. Молодий вчений. 2017. № 4. С. 25–28.
8. Мельник М. Негативні емоції під час війни: що ми відчуваємо? [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://happymonday.ua/yak-spravlyatysya-z-negatyvnymy-emotsiyamy>
9. Ніколенко О. М., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В., Мацевко-Бекерська Л. В., Юлдашева Л. П., Рудніцька Н. П., Туряниця В. Г., Тихоненко С. О., Вітко М. І., Джангобекова Т. А. Зарубіжна література. 5–9 класи: модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Zar.lit.5-9-kl/Zar.lit.5-6-kl.Nikolenko.ta.in.13.09.2023.pdf>
10. Ніколенко О. М., Мацевко-Бекерська Л. В., Рудніцька Н. П., Ковальова Л. Л., Орлова О. В., Юлдашева Л. П., Туряниця В. Г., Лебедь Д. О. Зарубіжна література: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ, Видавничий центр «Академія», 2022. 273 с. [електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchnyk.com.ua/1688-5_zarlit_nikolenko.html
11. Нова Українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola>.
12. Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю. Етика. 5-6 класи: модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07. 2021 № 795) [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Etyka.i.kursy.moral.spryam/Etyka.5-6-kl.Pometun.ta.in.14.07.pdf>
13. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти, «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 №2736-20. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text>

14. Хессон Дж. Кишенькова книжка емоційного інтелекту : Невеличкі вправи для інтуїтивного життя / пер. з англ. Є. Бондаренко. Харків: Ранок, 2021. 176 с.
15. Чернявська А. Емоційний інтелект – запорука успішного навчання. Молодь і ринок. 2012. № 12. С. 136–139.

Використано зображення з вільних інтернет-джерел.

Компоненти емоційного інтелекту

Інтегровані та ігрові завдання з розвитку емоційного інтелекту

1. Створіть сенкан на тему «Емоції»

- Перший рядок — тема (іменник).
- Другий — опис теми (два прикметники).
- Третій — називає дію, пов'язану з темою, складається з трьох дієслів.
- Четвертий рядок — фраза, переважно з чотирьох слів, висловлює ставлення до теми, почуття.
- Останній рядок — одне слово, синонім до теми (висновок).

Приклади:

Радість.
Яскрава та осяйна.
Надихає, гріє, допомагає.
Без неї не уявляю життя.
Щастя.

Сум.
Сірий, холодний.
Коле, пече, болить.
Він отруює смак життя.
Сльози.

2. Гра «Емоції по колу».

Учасники стають у коло, ведучий демонструє емоцію тому, хто стоїть ліворуч, і той передає її далі по колу. Останній учасник у колі має назвати/відгадати емоцію, після чого проводиться обговорення:

- Чи вдалося усім учасникам точно передати емоцію?
- Чи легко розпізнавати чужі емоції?
- Чи можна відтворити емоцію, не розуміючи її?
- Чому важливо розуміти емоції інших людей?

3. Рольова гра «Крісло літературного героя».

Один учасник отримує таємну картку з ім'ям літературного героя і розповідає від його імені, що сталося (за змістом твору), передаючи відповідні емоції та почуття. Завдання решти учасників – упізнати літературного героя. Той, хто першим упізнає, отримує наступну картку й займає крісло літературного героя.

4. «Торбинка емоцій»

Учасники по черзі дістають із торбинки картки з назвами емоцій та демонструють їх невербальним способом. Під час обговорення з'ясовуємо, у яких ситуаціях виникає та чи інша емоція, чи легко її стримувати.

5. Вихідний квиток

(пропонуємо заповнити на початку та наприкінці уроку та прокоментувати).

Клас __ Прізвище, ім'я _____
Настрій на початку уроку _____
Настрій у кінці уроку _____

6. Тренажер емоцій (художнє читання)

<https://me-qr.com/8u0sOdxV>

7. Створіть повідомлення, яке містить оцінне судження (звернення до літературного героя) з використанням емодзі (за покликанням або кодом). Поясніть свій вибір.

<https://me-qr.com/jj1n4Gtw>

8. Створіть хмари слів «Риси мого найкращого друга», «Мої чесноти». Приклад виконання:

9. Гра «Подружи героїв».

Учасникам роздають картки (кількість довільна) та пропонують поєднати героїв творів української та зарубіжної літератури, які могли б стати добрими друзями, обґрунтувати свій вибір.

Маруся (народна казка «Мудра дівчина»)	Полліанна (Елеонор Портер)
Федько (В. Винниченко. «Федько-халамидник»)	Том Сойєр (Марк Твен «пригоди Тома Сойєра»)
Олесь (Григор Тютюнник «Дивак»)	Малян (китайська народна казка «Пензлик Маляна»)
Микита Кожум'яка (Олександр Олесь. Драма-казка «Микита Кожум'яка»)	Синдбад-мореплавець (арабська народна казка)
Лис Микита (Іван Франко. «Фарбований лис»)	Фарбований шакал (індійська народна казка)
Аля («Пригоди Алі в країні Недоладії»)	Аліса (Л. Керолл «Аліса в Країні Див»)
Толя (В. Винниченко. «Федько-халамидник»)	Хлопчик-зірка (О. Уайльд. «Хлопчик-зірка»)
Хлопець, який потрапив у найми до Оха (українська народна казка «Ох»)	Момотаро (японська народна казка «Момотаро, або Хлопчик-Персик»)

10. Інтерактивна гра «Упізнай героя» <https://wordwall.net/uk/resource/64344519>

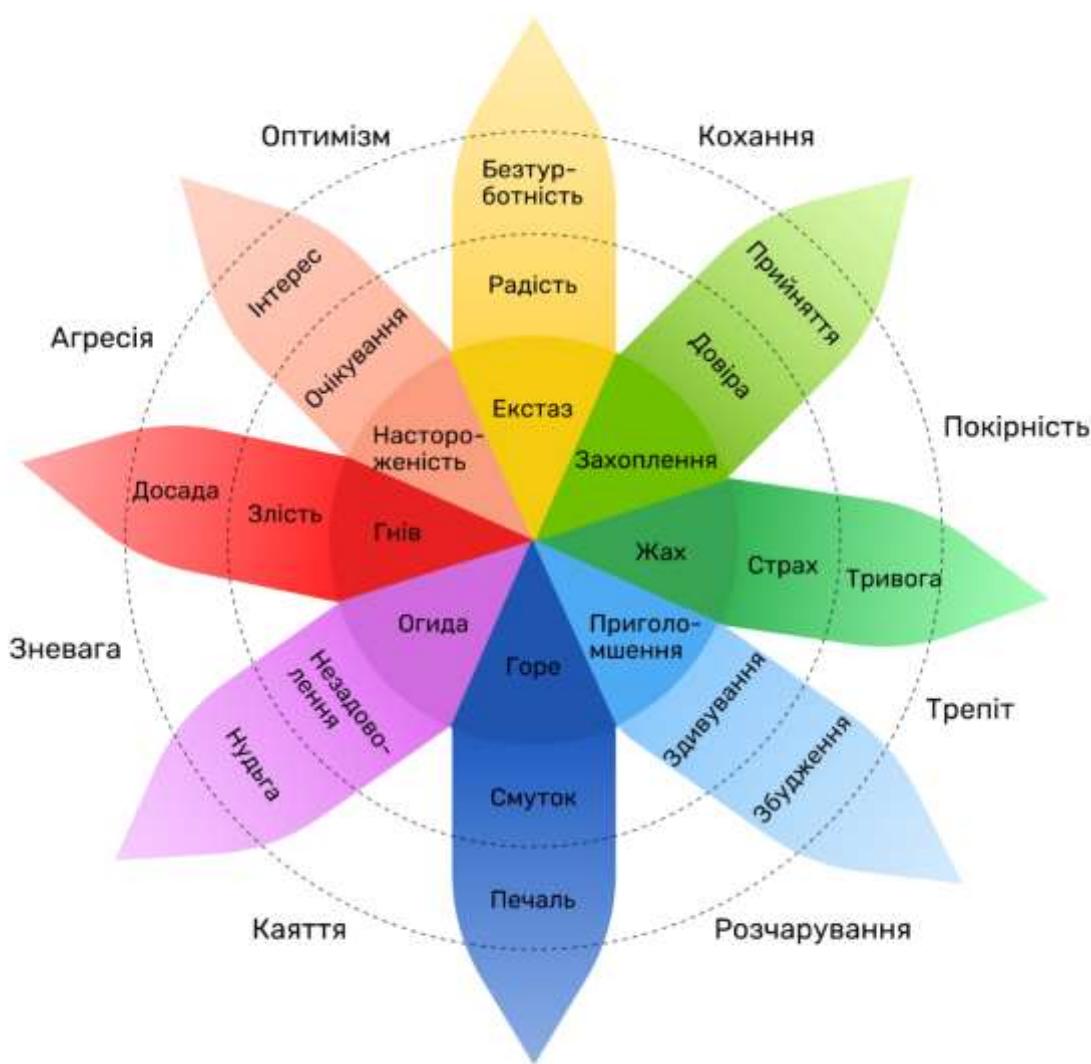
11. Коло спілкування «Острівці безпеки».

Розгляньте з дітьми колесо емоцій Роберта Плутчика, зверніть увагу, як емоції можуть змінюватися, наростати. Запропонуйте назвати негативні емоції, пригадати, чи відчували діти щось подібне, чи можуть навести приклади з життя літературних героїв.

Обговорення:

- Для чого потрібно уміти розпізнавати й контролювати власні емоції?
- Чи може людина навчитися керувати своїми емоціями?
- Хто може допомогти це зробити?
- Кожна людина має власний острівці безпеки, який може врятувати її від негативних емоцій, заспокоїти. Хто знайшов уже свій острівці? Який він?

Колесо емоцій Роберта Плутчика

Джерело зображення: Марина Мельник. Негативні емоції під час війни: що ми відчуваємо?:
[<https://happymonday.ua/yak-spravlyatysya-z-negativnymy-emotsiyamy>]

12. Пригадайте найприємніші ситуації свого життя та створіть квітку власних позитивних емоцій (сюрприз, довіра, радість, здивування тощо).

- Хай ця квітка стане вашим джерелом наснаги в складних життєвих ситуаціях!

**Дидактичний матеріал з розвитку емоційного інтелекту на уроках етики у 5 класі
(Вступ. Розділ I)**

Розміщено на електронному носії :

https://docs.google.com/document/d/1Dnyipel1gBAdW_laoOv3JlKGHvp7jhOa0/edit?usp=sharing&ouid=114128013596770917573&rtpof=true&sd=true

QR-код

Дидактичний матеріал з розвитку емоційного інтелекту на уроках зарубіжної літератури у 5 класі (Вступ. Розділ I. Розділ II)

Розміщено на електронному носії :

<https://docs.google.com/document/d/1iimvK1fznywSY2HfzOBP3dx9A8m-u5M7/edit?usp=sharing&ouid=114128013596770917573&rtpof=true&sd=true>

QR-код

